

**Hock János a „német kántortanító”
családtörténete, vagy másképpen:
A Nagy Utazás 1708 – 1872 között**

1. Fejezet: Hegymagas – Tapolca végállomás 1838 - 1872

Hock János (1804-1872) Szépapám családtörténete igen érdekes problémákat vetett fel az elmúlt években. Csupán annyit tudtam róla Moór Rozália Nagymamám elbeszéléséből, hogy az ő nagyapja, esetleg ennek az apja „német kántortanító volt Tapolcán.

Hock János nyomában járva számtalan anyakönyvet néztem át, de sehol nem találtam meg a születését, sem pedig a házasságkötését.

Amennyire követni lehetett az életútját, azt lehetett megállapítani, hogy a Tapolca melletti Hegymagason élt Hock János és Nagy Julianna helyben a következő gyermekeket nemzették:

Hock Teréz (1838.04.04., mester megjegyzés)
Hock Ferenc (1840.03.12., mester megjegyzés)
Hock Márta (1843.01.27.)
Hock József (1845.05.01., mester megjegyzés)
Hock Imre (1847.10.21.) az Ükapám.

A mester megjegyzés azt jelentette, hogy a fenti három születésnél „mester” bejegyzés szerepelt az apa neve mellett. Ez egybevágott Nagymamám elmondásával, miszerint valamelyik férfi Hock felmenője kántortanító volt, mivel a „mester” megjelölést a tanítókra alkalmazták. Érdekesnek találtam, hogy 1843-ban és 1847-ben a tanító tisztséget nem jelölték meg az apánál.

Némi gondot okozott annak megfejtése, hogy mit jelenthetett a „kántortanító” megjelölés. Kutatásaim eredményeként azt tudom összefoglalni, hogy az egyházi iskolák tanítóinak a tanításon felüli feladata volt az egyház szolgálata, amelyet kántorságnak hívtak. (néha párosult a harangozás feladatával is). Ezek alapján megállapítható, hogy a kántortanító olyan tanítót jelentett aki egyházi iskolában tanított és kántori szolgáltatásokat is ellátott. A tanítókat legtöbb esetben a község, ritkábban a község és a plébános és esetenként a földesúr alkalmazta, de a közvetlen felügyeletet mindig a plébános gyakorolta felette. Az iskolamesterek között lehettek olyan tanító volt, aki semmilyen képzettséggel nem rendelkeztek. Általában mint promagister (praeceptor, instructor, segédtanító) sajátították el a szakmát a XIX század 30-40 éveiben. Amennyiben a zalai tanító iskolázott volt, akkor valószínűleg a győri és a pécsi iskolában szerezték meg a képesítésüket, vagy esetleg a keszthelyi Georgikonban.

Egy adóösszeírásból kiderült, hogy Hock János mivel egészítette ki tanítói keresményét: Hock Jánost mint szőlőbirtokos szerepel Hegymagason 1839/40 adóévben.

További adatok reményében megvizsgáltam Tapolcán (és Hegymagason) az esküvői bejegyzéseket, hogy Hock János volt-e tanú ezeken, illetve azt, hogy lehet-e ezekből következtetéseket levonni.

Ami biztos az az, hogy Hock János 1836 06.05. napján vett részt tanúként az első esküvőn, az utolsón pedig 1847.06.01. napján. /még összesen két esküvőn vett részt a tíz év alatt, ezeket figyelmen kívül hagyhatjuk, ismerve az alábbi adatokat/

A két időpont (1836-1847) között Hock János 25 alkalommal tanúskodott, ebből a Szél családnak 6 alkalommal; a Lukátsa családnak 5 alkalommal; a Borbély családnak 4 alkalommal; a Varga és a Káli családnak 3 alkalommal; a Bakonyi, Takács, Kardos, Szecsődi, Czanka családnak két alkalommal. Az esküvők egy része Hegymagas és egy másik település szülöttei között kötött. Lehetséges, hogy a fenti családokkal rokoni kapcsolatban volt Hock

János, azonban inkább az a valószínűbb, hogy tanítójuk lehetett a gyerekeknek. Nem is ez a kérdés a fő kérdés, hanem az, amiről a következő kis összefoglalás beszél:

Hock János „első” gyermekének születési időpontja: 1836.01.11.

Hock János 1. tanúskodásának időpontja: 1836.06.05.

Hock János „utolsó” gyermekének születési időpontja: 1847.10.21.

Hock János utolsó tanúskodásának időpontja: 1847.06.01.

A fentiek szerint Hock János valahonnan megérkezve 1836-ban költözött Hegymagasra (Tapolcára), majd 1847 októbere után elköltözött időszakosan (majd halni tért vissza a feleségével).

Hock János magyar „iskolatanító” megjelölésével találkozhatunk lánya, Hock Márta és Káli József Hegymagason kötött házasságánál (1862.01.12.), ahol a menyasszony apjánál jegyezték fel ezt a minőséget. Hock János 1867-ben valószínűleg már nem tanít, mivel fia Hock Ignác és Makó Terézia házasságkötésekor (1867.04.04.) már nincs meg ez a megjelölés.

Hock János kántorságát fia Hock Ferenc vitte tovább, akinek Kiss Ilonától Hegymagason 1865.01.17. napján született lányánál, Hock Máriánál (+ 1865.07.12.) az apa foglalkozásaként „kántor” kwerült megjelölésre. Ferenc kántorságát az is alátámasztja, hogy a Hegymagason született következő gyermeke születéséig 20 év telik el, nyilván időközben (mint apja és dédapja) ide oda utazgatott tanítóskodva. (Ferenc ismert két fia: György Ferenc 1885.07.17.-1885.11.18., és János 1888.05.08.-1892.11.24.)

2. Fejezet: Rövid látogatás Halimbán és Kislődön 1827 - 1828

Már véget akartam vetni a kutatásnak, amikor 2003 szeptemberében átléptem a történeti Zala Megye határát és csodák csodájára megtaláltam Hock (!) János és Nagy Julianna házassági bejegyzését Halimbán, 1827.02.25. napján. Sajnos az anyakönyv hallgat a házasságok származási helyéről, azonban azt elárulja, hogy a vőlegény 23 (1804), a menyasszony 16 (1811) éves volt a házasságkötéskor. Ezek az adatok teljesen egybevágtak Hock János Hegymagason 1872.02.02. napján kelt halotti bejegyzésével, miszerint az elhalt kb. 1805-ben született, és ugyancsak egybevágott Nagy Julianna Hegymagason 1866.12.05. napján kelt halotti bejegyzésével, miszerint az elhalt kb. 1812-ben született.

Mivel a házasságokat általában a feleség szülő és lakhelyén kötötték általában, megpróbáltam megtalálni Nagy Julianna születési anyakönyvét, de jelenleg ezt a kérdést megnyugtatóan nem tudtam rendezni, ezért mellőzöm feltárni az ezzel kapcsolatos kutatási eredményeket.

Ami biztos az az, hogy 1828 évi általános országos összeírás során (valószínűleg) Hock János és felesége Kislődön élt. Hock János ekkor még valószínűleg nem volt iskolatanító, mert nem jelölték meg a foglalkozását az összeírásban, márpedig az iskolamesterekről feljegyzéseket készítettek.

Mivel az 1827 évi házasság és az 1838 évi első Hegymagason született gyermek születési időpontja közötti időben nem ismeretes (legalábbis 1828 után) Hock János tartózkodási helye, nagyon valószínű, hogy ebben az időszakban vagy tanult vagy tanított és más településen születtek gyermekei. Ez a település még mindig nem ismeretes előttem csak az, amit az 1. fejezetben leírtam: 1836 évben költözhetett be Hegymagasra.

3. Születés Balatonhenyén, előzmények Szentjakabfán 1785 – 1807

Mivel Halimbán nem jutottam semmire újra elővettem a térképet, és elindultam Hegymagashoz képest jóval kelet felé (Halimbához képest dél-keletre), mivel egy 1799 évi péásztor összeírásból kiderült, hogy egy Hoch (!) János nevű gazdának Szentbékállán legeltették a birkáit.

Szentbékállá anyakönyvi irataiban rábukkantam arra, hogy egy Hock János Balatonhenyén megszületett 1804.06.07. napján. A szülők neve Hock Ferenc és Riger (Richer, Rijger) Katalin volt a bejegyzés szerint. Mivel ez a születési év-adat teljesen egybevágott mind a házassági, mind pedig a halálozási adatokkal és a környéken sehol sem találtam további nyomot a családra vonatkozóan, újra elővettem a Hegymagassal kapcsolatos régi feljegyzéseimet. Megdöbben vettem észre, hogy Hegymagason (ahol alig éltek Hock nevűek) 1843.12.16. napján meghal egy Hock Ferenc nevű (ott gyermektelen) személy 96 évesen, valamint meghal a felesége Riger Katalin 1835.06.14. napján 80 évesen. Mivel rajtuk kívül józserint csak az én Hock Jánosom és családja élt Hegymagason, és 1804-ben találtam egy ilyen nevű szülőpárt egy János nevű gyermekkel, biztosra vehetjük, hogy megtaláltam Hock János szüleit!

Köveskállán (Balatonhenye szomszédságában, egy anyakönyvezési körben) találtam egy Nagy Juliannát, aki 14 éves volt a házasságkötéskor (pontosabban kb. fél év hiányzott még ehhez, 1813.07.20.!). Mivel a kánonjog megengedte a 14 éves korban kötött házasságot, és a halimbai esküvőn is jelezték, hogy a menyasszony igen fiatal (16 éves) lehet, hogy ez a Nagy Julianna akit keresek. Lehetséges, hogy Hock János és Nagy Julianna azért ment fel Halimbára házasságot kötni, hogy a 14 éves kor előttiség ne derüljön ki, mivel teherbe esett a menyasszony, és ebben az esetben törvénytelen gyermeket szült volna.

Balatonhenyén Jánosnak még született egy Hock Terézia nevű nővére is 1807.09.14. napján. Felhívnom a figyelmet Hock János gyermekinek névadása és apja valamint nővére nevei közötti hasonlóságra.

A kutatást folytatva már meg sem lepődtem azon, hogy sem Hock Jánosnak sem pedig Riger Katalinnak nem lehetett semmiféle nyomát megtalálni. A kutatás azonban gyors eredményre vezetett, megtaláltam Hock (Hach, Hágh, Hogh) Ferenc és Riger (Rajger, Rieger, Rajchin) Katalin további (a fenti két gyermek felüli) kilenc gyermekét:

Hock Erzsébet	1802.02.17.	
Hock Barbara	1799.09.17.	
Hock József	1797.05.30.	később Szentjakabfán születnek gyermekei
Hock Katalin	1795.04.28.	
Hock Rosina	1794.02.03.	+ 1794.03.10. „Hagch” néven
Hock Magdolna	1792.01.13.	+ 1792.10.21. „Hagh” néven
Hock Rozália	1790.05.26.	Forenperger Ferencné (házasság: Balatonhenye, 1807.02.03.)
Hock Anna Mária	1788.04.04.	+ 1789.03.06. „Hack” néven
Hock János	1785.12.27.	+ 1795.03.11. „Hachg” néven

A kutatásom jellegét tekintve „természetesnek vettem”, hogy a szülők házasságát nem lehetett megtalálni a környéken, annak ellenére hogy szinte minden apró plébániát megvizsgáltam.

4. Anyai családi fészek: Barnag 1783 - 1785

Mivel nem mutatkozott semmi nyom, és az 1745 – 1771 évek között a történelmi Zala Megye területén felvett népszékszűzírások és egyházlátogatási jegyzőkönyvek sem adtak eligazítást Hock Ferenc és Riger Katalin származására, megvizsgáltam az 1747 és 1771 évi Veszprém Megyei hasonló összeírásokat. Egész Veszprém megyében egy apró kivételtől eltekintve kizárólag a Nagyvázsonttól keletre található Barnag településen találtam egy Riger családot, ahol születik is egy Katalin nevű gyermek kb. 1765-ben.

Szülők: Riger Simon (1719/23 – Barnag, 1797.08.18.) és Anna Katalin (1724/31 – Barnag, 1806.05.18.) A feleség családi nevét nem jegyezték fel egyik születésnél sem. Ezek a szülők minden bizonnyal német bevándorlók lehettek. A Riger-testvérek Barnagon: Annamária (1747.10.13.), Rosina (1750.10.27.), Mátyás (1753.09.17.), Péter (1756), Mihály (1762.03.20.), Terézia (1763), Katalin (1765), Bálint (1766.02.15.), János György (1769.04.22.) Vajon hol született Péter, Terézia és Katalin? /rájuk vonatkozó forrás 1771 évi lélekösszeírás/

Sajnos annak ellenére, hogy 1747 és 1769 között találtam 9 gyermeket, Katalin 1765-ös születése 1756 – 1766 közötti tíz évre esik, amikor a család valamilyen okból nem tartózkodik Barnagon, ezért Katalin pontos születési dátumát még nem sikerült megtalálni.

Némi fejtörést okozott az, hogy Riger Katalin halotti bejegyzése szerint 1755-ben született. Ezt már akkor is problémásnak tartottam, amikor megtaláltam megszületni 1807-ben Terézia lányát, hiszen, ha igaz az adat, akkor ezt a lányt 52 évesen kellett volna szülnie. Figyelembe véve az összeírásban található 1765-ös születési adattal az utolsó gyermek születési adatát, sokkal elfogadhatóbb az utolsó szülésre a 42 életév. A fentiek alapján a családfában az 1765 évi adatot rögzítettem. A későbbi téves kutatás elkerülése végett megjegyzem, hogy Balatoncsicsón 1787.10.27.-én 27 évesen meghal egy másik Riger Katalin, kinek apja Márton.

A kutatás ezen a ponton nagyon érdekes fordulatot vett, mivel Hock Ferenc és Riger Katalin újabb (első) gyermekét megtaláltam Barnagon: Haag (!) József, 1784.07.09. A születési bejegyzés alapján Hock és Haag családi nevű férjek kutatásába kezdtem a házassági anyakönyvek között és megtaláltam Barnagon 1783.02.11. napján Haag Ferenc és Riger Katalin házassági anyakönyvi kivonatát. A feleség tanúja Riger Péter, aki nyilvánvalóan az a Péter, ki 1756-ban született és Katalin testvére volt.

Figyelemmel a fenti adatokra megállapítottam, hogy a Haag családi név megfelel a Hock (Hogh, Hách, Hach, Hokk) családi névnek.

Gondolhatják, hogy Haag-Hock Ferencnek nyomát nem találtam meg Barnagon és a környéken, így a kutatást tovább folytattam. Nagyon fontosnak bizonyult az a nyom azonban amelyet néhány érdektelen bejegyzés esetén fedeztem fel: a Haag–Hag családi nevet néha írták Hauk-nak is!

Az a Hock Ferenc akit bejegyezték az anyakönyve a halotti anyakönyv szerint 14 évvel később született mint kellett volna. Noha láthattuk, hogy Riger Katalin esetében is tévedett 10 évet az anyakönyvezés, a 14 éves hibát automatikusan nem tartottam elfogadhatónak, ezért a kutatást folytattam. (Hock Márton Ferenc: Tótvázsony, 1761.09.11., szülei Hock Márton és Anna Mária)

Érdekességként megemlítem, hogy Halápon (Zalahaláp) 1745/46-ban élt Rieger Casparus (1718) és Haklin Barbara (1727) házaspár. Lehetséges, hogy Casparus Simon rokona volt, Haklin Barbara pedig Hock Ferencnek?

Bátai István (1942) nagybátyám miközben olvasta a jelen tanulmány egy korábbi váltiozatát emlékezni vélt arra, hogy gyermekkorában Tapolcán emlegették a jómódú Rigereket, mint távoli rokonokat, akikhez kölcsönért lehetett fordulni. Ez az emlék is alátámasztja a genealogiai kutatásaim eredményeit. A Riger családi név Veszprémben kutathatónak tűnik még, erre is fogok időt szakítani a jövőben.

5. Apai családi fészkek költözése: Óhíd, Kapolcs, (Ó)Budavár 1708 - 1771

Mivel ismét nyoma veszett a Haag-Hag-Hock családnak, ismét a történelmi Zala Megye összeírásaival próbálkoztam, méghozzá az azokban korábban még nem vizsgált, Barnagon felfedezett új névvel, a Hauk-kal.

A Hock család eredetének megállapításához a következő adatokat kellett megtalálni és helyes sorrendbe állítani:

- 1745/46 évi összeírás Óhíd Hauk (Haugh) András *scholae rector* és Török Éva több gyermekével, köztük Hauk Ferencsel él a községben. Ferenc ekkor 1,5 éves.
Az 1745/46 évi összeírás alkalmával Óhíd település volt az utolsó, ahol az adatfelvétel megtörtént, ezért abban a szerencsés helyzetben vagyunk, hogy pontosan meg tudjuk mondani, mikori adatokat rögzítettek. Az adatfelvétel időpontja 1746.10.08. Ennek megfelelően Hauk Ferenc kb. 1745 tavaszán születhetett.
- 1757 évi összeírás Kapolcs Hauk András *ludi magister* (49 éves – 1708) és Török Éva (46 éves – 1711) él a községben. Gyermeük Hauk Ferenc 11 éves, azaz kb. 1746-ban született.
Nyilván ugyanaz a gyermek, csak az életkor a hibás, 12 éves lehetett ekkor.
- 1771 évi összeírás (Ó)Budavár Hauk András és Török Éva él a községben.
A három összeírásban nyilvánvalóan ugyanazon személyek szerepelnek.
Hauk András lélekösszeírásokból kigyűjtött gyermekei:
Terézia 1731/32; József 1736/37; Erzsébet 1736/37; Ferenc 1745 tavasza, Katalin 1747/48; Bibiana 1751/52

A fenti adatsor azért nagyon érdekes, mert

- Óhíd ugyan elég messze van nyugatra Barnagtól (légvonalban ! kb. 45-50 km), de Kapolcs már közelbe esik (légvonalban kb. 7 km), míg Budavár is szomszédos Barnaggal (légvonalban kb. 7 km), tehát nagyon is elképzelhető, hogy Hauk András és fia Hauk Ferenc Óbudavárról bejáratos volt Barnagra.
- A Hauk név Haag névként is előfordul elvéve a környéken,
- Hock Ferenc a halotti bejegyzése szerint 1747-ben született volna, ez teljesen egybevág Hauk Ferenc 1745 év körüli születésével,
- Hock Ferenc fia Hock János ludi magister lett Hegymagason, Hauk Ferenc apja Hauk (Haugh) András ugyszintén ludi magister volt.
- Haag Ferenc tanúja az 1783 évi esketéskor Hauk Tamás volt.

Fontosnak tartom a következő hosszabb kiegészítést a tanulmány ezen részében közreadni:

Haag Ferenc és Riger Katalin 1783-ban kötött házasságánál a férj tanúja Hauk (!) Tamás volt, ez is alátámasztja a Haag-Hag-Hokk-Hock-Haug-Haugh-Hauk névazonosságot. Ez a Tamás (mivel más Tamást semmilyen irat nem említ) minden bizonnyal a Barnagon 1747.12.10. napján Hauk Martin és Cunegunde gyermekeként született fiú lehetett, aki életkoránál ++++++-----

A fentiek alapján úgy vélem, hogy Hauk András (1708-1780) ludi magister (scholae rector) apja volt Hauk-Haag-Hock Ferencnek (1743/44-1844), aki apja volt Hock-Hokk János (1804-1872) ludi magisternek (mesternek)

Hauk András Budaváron halt meg 1780.04.13. napján, a latin szöveg szabad magyar fordítás szerint a minősége: „mintha helyi lakos” volt. Ez egyrészt bizonyítja, hogy nem vándoroltak tovább (Budavár), de azt is, hogy viszonylag gyökértelenek lehettek (mintha helyi lakos volna).

Megemlítem, hogy a szintén a közelben található Pulán 1803 körül tanítóskodott egy Hock János, aki nagy valószínűséggel szintén rokon.

Úgy vélem, hogy a nevek, időpontok és foglalkozások hasonlósága alapján alapos okom van feltételezni azt, hogy megtaláltam a Hock család családi fészket Óhídon.

A Hock-gének utazása a mai napig tehát így követhető röviden:

Hock János atyai nagyapja Hauk András 1746.10.08. napján Óhíd környékén élt, tanított és esetleg itt születhetett meg János apja is Ferenc 1745 tavaszán. Azt is tudjuk, hogy 1758-ban (a helyi újabb lélekösszeírás alkalmával) már nem éltek Óhídon.

Hauk András 1757-ben már Kapolcson tanított és élt családjával, majd 1771-ben Óbudaváron telepedett le, ahol meghalt 1780-ban.

Nem ismerjük Hock (Haag) Ferenc sorsát 1757 és 1783 között, de azt tudjuk, hogy 1783-ban Barnagon feleségül veszi Riger Katalint, majd egy helybeli gyermekszületést követően elköltöztek Szentjakabfára, ahol további kilenc gyermekük születik.

Később Hock Ferenc és családja Balatonhenyére költözik ahol előbb megszületik Hock János majd még egy gyermek.

Hock János 1827-ben Halimbán feleségül veszi Nagy Juliannát, majd 1828 évben Kislődön élnek.

1828-1836 között elvesztjük nyomát, de csak addig, amíg iskolamesterként meg nem jelenik Hegymagason, magával hozva atyját Hock Ferencet és anyját Riger Katalint.

Hock Ferenc 98/99 évesen Hegymagason hal meg 1843-ban. János fiának Hegymagason öt gyermeke születik, azonban valószínű, hogy ezt megelőzően is voltak még gyermekei esetleg ezt követően is.

Hock János 1872-ben hal meg Hegymagason. Fia Imre (1847-1894) még Hegymagason él, unokája Hock Mária (1873-1927) már Tapolcára költözik. Itt születik egyik dédunokája Moór Rozália (1914-1999), aki Budapestre költözik és megszüli János egyik ükunokáját, Bátai Rozáliát (1944). Bátai Rozália egyik fia – János egyik szepunokája- Dr. Várkonyi Tibor Budapesten születik és él (1971), és a neki születettek gyermekei a legutolsók jelenleg a generációs sorban: Fanni (2001) és Dániel Ádám (2003).

+-+-

Tapolca településtörténeti magvában s jelenlegi központjában - **az itáliai hangulatot idéző Malom-tó és Kis-tó partjának épületei közül - magára vonja az idelátogató turista figyelmét a plébániatemplom tövében meghúzódó ún. "Kántorház", a város első iskolájának épülete.**

A tapolcai iskoláról az eddig ismert első hiteles, írott dokumentumunk 1550-ből származik. Ezt követően, a török megszállás alatt elpusztított középkori mezőváros iskolájáról majd csak az újratelepítések után, a XVIII. század első felében hallunk: 1733-ban az iskolaépület már jelenlegi helyén található. Az 1745-ös és 1778-as egyházlátogatási jegyzőkönyvek leírása szerint az épület kőből épült és zsuppal fedett. Egyik szobáját és szabadkéményes konyháját az iskolamester lakta családjával, a másik szoba tanteremül szolgál.

A tanítói lakás és népiskola épületét 1813-ban átépítették és kibővítették: ekkor nyerte el jórészt ma is látható formáját. 1816-ban így írtak róla: "Az iskolaépület ... 1813-ban alapjaiban megújítva szilárd anyagból, bolthajtással épült. Két szobája szolgál az iskolamester lakásául, különálló konyhával, ugyancsak szoba a cseléd számára, és kamra. Az iskolásgyermekek tanítására pedig elkülönítve 2 tágas szoba, 300 iskolás befogadására alkalmasan." **Az épületben 1884-ig folyt az oktatás, majd kizárólag a mindenkori kántortanító lakásaként szolgált. (Innen ered ma is ismert elnevezése: "Kántorház".)**

Kétségtelen, hogy az épület - egészen a legutóbbi időkig - számtalan átalakításon esett keresztül (különösen enteirőrrjét illetően), ennek ellenére az egykori tapolcai iskola ma az ország egyik

legnagyobb múltra visszatekintő, még álló, ugyanakkor eredeti formáját, s ezzel együtt az építő kor és vidék jellegzetes stílusát is nagyrészt őrző népiskolai épülete. **Éppen ezért újjátta fel a tapolcai Városi Tanács 1979-80-ban a már pusztulásra ítélt épületet, a Megyei Múzeumi Igazgatóság pedig itt alakította ki Veszprém megye pedagógiatörténeti emlékeinek gyűjtő- és bemutatóközpontját. Termeiben a múzeum állandó kiállítása látható - "Séta egy régi népiskolában" címmel -, mely mozaikokat elevenít fel a régi falusi népiskolai oktatás történetéből - bemutatva egy századforduló környéki, korhűen berendezett osztálytermet is.**

+-+-+

Az 1820-as, 1830-as években jelentek meg először hazánkban az első, eredeti magyar nyelvű neveléstani, tanítói kézikönyvek. Ezeket Hock János ismerhette, taníthatott ezek alapján. Néhány példa:

1. Szilasy János: A' nevelés tudomány (Buda, 1827);
2. Beke Kristóf: Kézikönyv a' magyar falusi iskolamesterek' számára. (Buda, 1828)
3. Kis Pál: Tanítás módja; a' városi és falusi iskolamesterek számára (Buda, 1830);
4. Kunoss Endre: Alapvonalok a' honi nevelésről (Pest, 1833);
5. Kovács Pál: A' Nevendék Nőnem (Pest, 1833);
6. Vargha István: Mi kell a' magyarnak előszer? Nevelés. (Kassa, 1834);
7. Zsoldos Ignác: Nevelésünk hiányai (Buda, 1836);
8. Lovász Imre: Értekezés a' tanuló gyermekekre nézve gyakoroltatni szokott testi fenyítékről philosophusi és orvosi szempontból (Pest, 1836);
9. Varga János: Vezérkönyv az elemi nevelés, és tanításra (Buda, 1837-1838);
10. Edvi Illés Pál: Első oktatásra szolgáló kézikönyv (Buda, 1837);
11. Szeremlei Gábor: Neveléstan (Sárospatak, 1845).
12. Beély Fidél: Alapnézetek a' nevelés, és leendő nevelő, 's tanítóról különös tekintettel: a' tan' történeti viszontagsága, és literatúrájára. (Pozsony, 1848)

Forrás lehet még: Niemayer Ágoston Hermann: Nevelés és tanítás tudomány a' szülék, a' házi és iskolai tanítók' számára. (német nyelven) /kidolgozta Chimani Leopold. Magyarázta Ángyán János veszprémi református prédikátor és consistorialis assessor/. (Pest, 1822)

Többszörös nyelvjárási rétegződés jellemzi a Vértes németiségét is: a *dunai bajor nyelvjárások* mellett a Bakony hegység keleti peremén, valamint a velencei-hegységben *elbajorosodott rajnai frank* maradványokat találunk. A középhegység nyugati részén a **bajor** mellett **rajnai frank** (Kislőd, Városlőd, Bánd) és *déli frank* (Balaton-felvidék) nyelvjárásokat beszélnek, a délkelet-dunántúli és észak-bácskai tömb nyelvjárásai *frank* és *sváb* jellegűek.

18. szd.	Hat új német települési terület: 1) Dunántúli Középhegység (Bakony, Vértes, Gerecse, Budai hegyek, Pilis és a Dunazug hegység), 2) D-Dunántúl (Tolna, Baranya és Somogy megye), 3) Kelet-Magyarország (Szatmár megye), 4) Szlavónia és Szerémség, 5) Bácska, 6) Bánság [Lásd: Térkép a német települési vidékekről]
1733-1750	Az Esterházyak a Tatai járás 11 falvát telepítik be németekkel a bambergi, würzburgi, mainzi, speyeri, trieri és freiburgi egyházmegyékből.

Budapest, 2003.10.13.

Dr. Várkonyi Tibor

Bakony=Buchenwald
 Vértes – Schildgebirge